

UTICAJ NADOLAZEĆE GLOBALNE EKONOMSKO-FINANSIJSKE KRIZE NA ODLAZAK MLADIH INŽENJERA IZ ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

Doc. dr. Husein Mehmedović, email: mehmedovic.gr@gmail.com

Internacionalni univerzitet u Travniku

Narajan Mehmedović, email: narajanmehmedovic@gmail.com

J. U. Mješovita srednja škola "Gračanica"

Sažetak: Kao što je poznato, zemlje Zapadnog Balkana su već 25 godina u procesu tranzicije. Nažalost taj proces tranzicije se nije mnogo osjetio na našim prostorima. Zbog ratnih dejstava u periodu od 1991. godine do 1999. godine prošloga vijeka kada je cijeli svijet tehnološki išao naprijed, zemlje Zapadnog Balkana su stagnirale i zaostajale oko 30 godina za vodećim tehničko-tehnološkim zemljama svijeta. To se najviše osjetilo na području industrije kojaje za današnje proizvodne i ekološke standarde zaostala i visokorizična. Najbolji primjer je da se na našem području koriste mašine koje su svoj radni vijek počele još prije 40 godina. Zaostatak tehnološkog razvoja industrije je uslovio zaostatak za naukom u svijetu, a prijesvegainženjerskim naukama. Druga globalna ekonomsko-finansijska kriza je 2007. godine doprinjela još većim zaostatom za zapadnim svijetom što je bio svojevrsan atak na dodatni tehnološki zaostatak. Nova nadolazeća svjetska ekonomska kriza koja je predviđena za 2020. godinu će sigurno izazvati ponovni veliki zaostatak za svjetskim naučno-tehnološkim razvojem što bi moglo ostaviti veliki trag na privrede zemalja Zapadnog Balkana.

Ključne riječi: Ekonomska kriza, tranzicija, industrija, inženjerske nauke

THE IMPACT OF THE COMING GLOBAL ECONOMIC AND FINANCIAL CRISIS ON THE DEPARTURE OF YOUNG ENGINEERS FROM THE WESTERN BALKAN COUNTRIES

Abstract: As already known, the Western Balkan countries are already 25 years in the process of transition. Unfortunately, this transition process did not impact our region too much. Because of the war actions in the period 1991-1999 of the last century, when the whole world had been advancing technologically, the Western Balkan countries stagnated and fell about 30 years behind, relative to the leading technical and technological countries in the world. It was the most obvious in the industry that is significantly oldfashioned relative to the today's productional standards and highly risky for the today's ecological standards. The best example is that we still use machinery included in the production process 40 years ago. This technological lag in the industry caused scientific lag, comparing to the world scientific community, primarily in engineering sciences. The second global economic-financial crisis in 2007 additionally contributed to the lagging comparing to the Western world, something that created sort of pressure on additional technological lag. The new approaching world economic crisis that is foreseen in 2020 will certainly cause another large lag from the world scientific and technological advancement, and it could have a huge impact on the Western Balkan economies.

Keywords: Economic Crisis, Transition, Industry, Engineering Sciences

1. Uvod

Više od četvrt vijeka zemlje Zapadnog Balkana bile su udružene u jednu moćnu saveznu državu SFR Jugoslaviju koja je u periodu previranja Zapada i Istoka bila privredno, ekonomski i tehnološki srednje razvijena i napredna zemlja. S tim pedigreeom koji je postigla poslije II svjetskog rata imala je veoma veliki potencijal. Zbog političkih previranja između republika i savezne države u toj nacionalno nestabilnoj državi dogodio se građanski rat koji je zaustavio privredni rast i ekonomski napredak bivših Jugoslovenskih republika. Taj napredak je u osam godina rata (1991.-1999.) pokazao se kao poguban dva desetljeća kasnije kada zemlje Zapadnog Balkana odnosno bivše Jugoslavenske republike ne mogu dostići ni približno sličan stepen privrednog razvoja koji imaju njihove zapadne komšije. Zahvaljujući razvijenoj industrijskoj proizvodnji u nekim od bivših Jugoslovenskih republika uporedo je rastao i unapređivao se naučno-tehnološki potencijal koji je omogućavao industrijskim preduzećima da prate naučno-tehnološki razvoj preduzeća razvijenih zemalja svijeta. Među najzaslužnijim za to stanje Jugoslovenske privrede dali su stručnjaci kao što su inženjeri iz različitih naučnih oblasti. Jugoslovenske visokoškolske ustanove su proizvodile kvalitetan inženjerski kadar koji je doprinio brzom ekonomskom napretku Jugoslavenskih republika. Rat u devedesetim godinama prošlog vijeka na području bivših Jugoslovenskih republika onemogućio je nastavak razvoja preduzeća u ovim republikama. Mnogobrojni inženjeri sa ovih prostora odselili su u inostranstvo čime se trajno oštećuju privrede ovih republika. U poslije ratnom periodu obrazovni sistemi u ovim zemljama nisu doživjeli kvalitetne reforme koje bi im omogućile da se lakše snalaze kako bi nadoknadili nedostatak potrebnog inženjerskog kadra u domaćim preduzećima. Taj nedostatak je produbila druga globalna ekonomsko-finansijska kriza iz 2007. godine, od koje se do današnjih dana nisu oporavile skoro sve zemlje Zapadnog Balkana. Ovaj problem će najvjerovatnije da se dodatno produbi s obzirom da ekonomski stručnjaci predviđaju novu ekonomsko-finansijsku krizu krajem 2020. godine.

2. Globalna ekonomsko - finansijska kriza

Globalna kretanja u bilo kojoj oblasti privrednog i društvenog života u svijetu se za kratko vrijeme prenose skoro na sve zemlje svijeta. Pozitivni trendovi u bilo kojoj oblasti se osjete vrlo brzo u svim zemljama. Također, i negativni trendovi se vrlo brzo osjete u skoro svim zemljama svijeta. Globalno posmatrano, uticaj svjetske ekonomske i finansijske krize iz 1929-1933., kao i ekonomske i finansijske krize iz 2007. godine se odrazio na ekonomije svih zemalja, tako da nije zaobišao ni Bosnu i Hercegovinu i ostale zemlje Zapadnog Balkana.[3]

Slika 1. Berze, prve osjete nagovještaj nastanka globalne ekonomsko-finansijske krize

Izvor: [https://www.pcnen.com/portal/2017/10/05/visestruka-kriza/\(preuzeto: 04.10.2109.\)](https://www.pcnen.com/portal/2017/10/05/visestruka-kriza/(preuzeto: 04.10.2109.))

2.1. Ekonomsko-finansijska kriza

Danas se pod pojmom finansijska kriza podrazumijeva neprekidni proces opšteg odnosno kontinuiranog pada tržišne cijene finansijskih instrumenata na određenom tržištu. Do pada cijene dolazi zbog povećane ponude u odnosu na tražnju, odnosno kada je opšta ponuda hartija od vrijednosti u dužem vremenskom periodu veća od njihove tražnje. Nesklad između ponude i tražnje javlja se pretežno iz dva razloga, a to su:

- da investitori nemaju sredstava,
- da investitori ne žele da sredstva ulože u hartije od vrijednosti.

Neravnoteža dovodi do pada privrednih aktivnosti, odnosno smanjene proizvodnje roba i usluga, odnosno njihove ponude na tržištu.

Ukoliko pri nepromijenjenoj tražnji ponuda opadne, to neminovno dovodi do rasta inflatornih uticaja usljed čega novac gubi svoju dotadašnju vrijednost. Kada novac gubi vrijednost, dolazi i do pada kursa nacionalne valute u odnosu na stranu, odnosno potrebno je izdvojiti više domaćeg novca za kupovinu strane valute. Međutim, ne može se svaka tržišna oscilacija nazvati krizom. Da bi negativna promjena na finansijskom tržištu mogla biti nazvana finansijskom krizom moraju biti ispunjeni određeni uslovi kao što su:

- kriza mora da bude opšta pojava,
- kriza mora da bude izazvana ekonomskim, a ne neekonomskim uzrocima,
- kriza treba da bude trajna, jer kratkotrajni poremećaji ne mogu se nazvati krizom,
- pad cijena hartija od vrijednosti mora da bude drastičan.

Danas se uglavnom smatra da postoje dvije osnovne grupe uzoroka krize:

Prvu grupu čine uzroci koji su zajednički sa privrednim krizama uopšte, jer finansijska kriza nije ništa drugo nego odraz privredne krize na finansijskom tržištu.

Monetarne teorije vide uzrok u nekontrolisanom povećanju i smanjenju količine novca u opticaju, putem kreditiranja privrede.

Tehničke teorije tvrde da do krize dolazi usljed uvođenja novih pronalazaka i unapređenja u privredi.

Političke teorije otkrivaju uzroke krize u neodgovornom ponašanju političara, koji manipulišu monetarnom i poreskom politikom.

Drugu grupu uzroka finansijskih kriza sačinjavaju posebni uzroci karakteristični samo za ovaj vid kriza.

Finansijska kriza može da bude i najčešće jeste, uzrok cjelokupne privredne krize, kao što se desilo sa velikom ekonomskom depresijom od 1929-1933.

Pojedini ekonomisti smatraju da je potrebno da bar dvije do tri ekonomski jake države budu zahvaćene krizom da bi se kriza nazvala svjetskom ekonomskom krizom. Da bi se prevazišla finansijska kriza, država sprovodi program oporavka putem niza mjera ekonomske politike u koje se ubrajaju:

- sniženje javnih rashoda,
- smanjivanje ili povećanje količine novca u opticaju,
- smanjivanje ili povećavanje kamatnih stopa na kredite centralne banke ostalim bankama u zemlji.
- smanjenje ili povećanje stope obaveznih rezervi poslovnih banaka kod centralne banke,
- kupovinom ili prodajom državnih hartija od vrijednosti na finansijskom tržištu.[4]

Trenutno nedovoljno razvijena finansijska tržišta u zemljama Zapadnog Balkana negativno utiču na brži razvoj ekonomija ovih zemalja. Bosna i Hercegovina i ostale zemlje Zapadnog Balkana već duže vrijeme nedovoljno rade na razvoju svog finansijskog tržišta, što se ogleda u velikom privrednom zaostajanju privreda ovih zemalja za privredama zemalja članica Evropske unije.[2]

Slika 2. Globalnu ekonomsko-finansijsku krizu prvo osjeti privreda zbog nedostatka potrebnih finansijskih sredstava a zatim i stanovništvo

Izvor: <https://hip.ba/2019/06/22/tko-razumije-razumijeti-ce-ekonomska-kriza-je-strogo-kontrolirani-proces-koji-uvijek-završava-ratom/> (preuzeto: 04.10.2019.)

3. Inženjerstvo

Inženjerstvo predstavlja korištenje nauke i tehnike za potrebe čovječanstva, naročito u privredi. Prilikom osmišljavanja novih proizvoda, sistema i postupaka upotrebljavaju se znanje i iskustvo. Inženjeri su osobe obrazovane za inženjerstvo. Naziv potiče od latinske riječi *ingenium*, što znači "urođena kvaliteta". Inženjerstvo je bitno za razvoj društva. Države s razvijenim inženjerstvom odskoču od država u razvoju, koje često imaju ograničeno i slabo razvijeno inženjerstvo. Projekti u inženjerstvu variraju od pojedinačnih do divovskih grupnih projekata. Neki inženjerski poslovi su kontraverzni, jer ugrožavaju životnu sredinu i sigurnost ljudi poput izrade nuklearnog oružja, eksploatacije prirodnih resursa i dr. Stoga su uspostavljeni etički kodeksi i norme. Za pojedine inženjerske poslove potrebne su licence i certifikacije. Inženjerstvo obuhvata širok spektar područja. Neke od glavnih grana su:

- hemijsko inženjerstvo - upotreba hemijskih zakonitosti za velik broj hemijskih procesa i nastanak novih materijala i goriva,
- električno inženjerstvo - dizajniranje električnih proizvoda i sistema,
- mehaničko inženjerstvo - osmišljavanje mehaničkih proizvoda i sistema poput motora i mašina,
- civilno inženjerstvo - izgradnja javnih i privatnih dobara poput puteva, mostova, telekomunikacija, vodovoda, željeznice itd.
- vojno inženjerstvo - izrada oružja i vojne tehnike,
- biološko inženjerstvo - procesi i tehnologije u poljoprivredi, šumarstvu, proizvodnji hrane i sl.
- inženjerstvo materijala - istraživanje mikroskopskih i makroskopskih materijala,
- aeronautičko inženjerstvo - izrada aviona i svemirskih letjelica.[6]

Slika 3. Inženjerski timovi nosioci tehničko-tehnološkog razvoja u zemaljama Zapadnog Balkana

Izvor: <https://www.zagrebonline.hr/it-tehnologije-%E2%80%93-93-poslovi-buducnosti-za-vasu-djecu/>

4. Inženjerski razvoj u zemljama Zapadnog Balkana

Ako bi zemlje zapadnog Balkana nastavile da rastu po stopama koje su ostvarivale od početka globalne krize 2008. godine do danas, regionu zapadnog Balkana bi trebalo čak 200 godina da dostignu ekonomski standard EU! [5]

Podaci za prošlu godinu su poražavajući, pogotovo jer je bilo za oko 40% manje diplomiranih inženjera iz raznih oblasti. Nažalost mi se moramo izboriti sa time ali bez ulaganja to će biti neostvarivo. Ako pogledamo sva naučna i tehnološko-inženjerska dostignuća, vidjet ćemo da se zaista mnogo uradilo u odnosu na finansijske mogućnosti. Nažalost za to je najveći krivac mentalitet naroda Zapadnog Balkana koji nauci još dovoljno ne vjeruje. Ulaganja u inženjerske projekte su još uvijek mala. Iskoristivost modernih svjetkih naučnih dostignuća su veoma mala ili se skoro i ne koriste a sve zbog relativno malog obima znanja u odnosu na ona u Sjedinjenim Američkim Državama i drugim razvijenim zemljama gdje se većina znanja zasniva na informatici, matematici i inženjerskim naukama, dok mi još kaskamo za mnogobrojnim razvijenim zemljama. Dobrih informatičara, matematičara i inženjera različitih profila na području Zapadnog Balkana je veoma malo, skoro da ih nema nezaposlenih. Usporedbe radi mladi koji odlaze sa naših prostora postižu veoma dobre i zapažene rezultate na svjetskim i kontinentalnim takmičenjima a koji nakon toliko uloženog rada i truda ne dobiju skoro ništa od potrebnih uslova da bi se mogli školovati na najprestižnijim svjetskim univerzitetima i da bi mogli svoje stečeno znanje u inostranstvu donijeti u zemlje Zapadnog Balkana i ove zemlje unaprijediti u svakom pogledu.

Slika 4. Mladi obrazovani ljudi najpoželjniji kadrovi za rad na CNC mašinama

Izvor: <https://www.vecernji.ba/vijesti/veliki-broj-srednjoskolaca-zeli-biti-cnc-operator-1268880>
(preuzeto: 06.10.2019.)

Dokle god to ne budemo radili mi ćemo ostati slijepo crijevo Evrope i izgubljeno područje na karti svijeta. Sve ono što je nekada bila bivša SFR Jugoslavija u svijetu, mi još nismo u mogućnosti o tome ni sanjati a kamoli biti značajan faktor u svjetskim razmjerama. Zemlje Zapadnog Balkana su trebale biti značajan region koji bi trebao da predstavlja most između Istoka i Zapada u ekonomskom, sportskom, naučno-istraživačkom, kulturnom i svakom drugom pogledu.

Slika 5. Nedostatak mladih operatera za rad na CNC mašinama u zemljama Zapadnog Balkana

Izvor: <http://www.dan.ba/27/08/2018/oglas-za-posao-operater-na-cnc-masini/> (preuzeto:07.10.2019.)

5. Odlazak mladih inženjera u zemlje Zapadne Evrope, Sjevernu i Južnu Ameriku, Australiju, Zalivske i druge zemlje

Bosna i Hercegovina i druge zemlje Zapadnog Balkana su među najsiromašnijim zemljama Evrope, iz kojih svakim danom gledamo „odliv mozgova“ u jednom pravcu, bez veće želje za ponovnim povratkom. Ove zemlje su poznate kao rasadnik pametnih i obrazovanih ljudi. Ovo je jedan od najznačajnijih razloga da pokušamo zadržati mlade pametne i obrazovane ljude. Bez obzira na potencijal koji posjeduju ovi ljudi, potrebno je mnogo više uraditi kako bi naši ljudi (inženjeri) radili u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama Zapadnog Balkana te na taj način doprinijeli ličnom samopotvrđivanju, usavršavanju i ekonomskom razvoju ovih zemalja. Vlasti zemalja Zapadnog Balkana moraju shvatiti da mladi pametni i obrazovani ljudi nisu Bogom dati, pa su tek tako pametni i bistri. Da bi došli do mladih i pametnih ljudi (naročito inženjera) potrebno je mnogo uložiti u njihovo školovanje, što košta države, jer one moraju velikim dijelom obezbijediti sredstva za školovanje mladih ljudi. Nakon završenog formalnog obrazovanja mladi ljudi (inženjeri) u potrazi za poslom odlaze u inostranstvo, tako da ove zemlje besplatno ustupaju mlade obrazovane ljude zemljama Zapadne Evrope, Sjeverne i Južne Amerike, Australije, Zalivskim i drugim zemljama. Primjera radi, samo u 2018. godini iz zemalja Zapadnog Balkana je odselilo 228.000 ljudi, među kojima je više hiljada inženjera. Ulaganja u obrazovanje i naučno-tehnička istraživanja u zemljama Zapadnog Balkana su veoma mala, ova ulaganja nisu dovoljna za unapređenje naučnih istraživanja, što bi zadržalo mlade ljude (inženjere) u svojim zemljama. Pored nemogućnosti zapošljavanja mladih ljudi u ovim zemljama, jedan od razloga odlaska mladih ljudi iz zemalja je nedovoljno ulaganje u mlade inženjere i njihovo učešće sa svojim vršnjacima na međunarodnim takmičenjima,

simpozijumima i konferencijama na kojima bi mladi ljudi dobili priliku da se takmiče sa kolegama iz ekonomski razvijenijih zemlja Evrope, Amerike, Australije i drugih razvijenih zemalja. Nažalost svima su puna usta o zapošljavanju mladih ljudi, dok se ništa konkretno ne čini od strane političkih elita na vlasti. One se nezaposlenih mladih ljudi jedino sjete pred izbore koji se održavaju svake dvije ili četiri godine kada su im mladi ljudi potrebni radi glasova. U predizbornim kampanjama skoro sve političke partije nude razne programe zapošljavanja mladih, a nakon završenih izbora mladi više nikoga ne interesuju. Mladi su tada na dnu ljestvice prioriteta. Tome u prilog ide činjenica da se iz budžeta za stipendiranje mladih inženjera koji ostvare pravo na stipendiju, na mjesečnom nivou izdvaja u prosjeku oko 50 do 100 KM. Ukoliko ovaj iznos uporedimo sa iznosima stipendija u drugim zemljama, bit će nam jasno da je ovaj iznos sramotno nizak. Često se postavlja pitanje: zašto su mladi ljudi pasivni, zašto nisu aktivniji u traženju posla? Mnogi smatraju da mladi ljudi ne žele raditi. Nije istina da mladi ljudi nisu zainteresovani za radni angažman. Mladi ljudi nisu spremni da ih poslodavci ponižavaju sramotno niskim platama i dnevnicama koje im nude za njihov radni angažman. Također, mladi ljudi (posebno inženjeri) nisu spremni da njihovo znanje, rad i trud stican višegodišnjim školovanjem poslodavci podejenjuju, omaložavaju i ismijavaju na radnim mjestima koje im nude, bez mogućnosti sindikalnog organizovanja i drugih prava koja im po zakonu pripadaju. Jedan od razloga zašto inženjeri odlaze u inostranstvo je nepoštivanje struke i nauke od strane države i njenih institucija i ustanova. U ove ustanove se zapošljavaju i postavljaju na odgovorna mjesta u nadzorne, upravne odbore i na direktorska mjesta podobni a ne sposobni ljudi. Praktično za ova mjesta postoji formalni konkurs, ali se na ta mjesta postavljaju nesposobni nestručni a podobni partijski poslušnici koji uglavnom upropaste svako preduzeće ili ustanovu u koju budu postavljeni. Partijski poslušnici do diploma dolaze na sumnjiv ili nezakonit način (kupovinom diploma), te na taj način zauzimaju mjesta obrazovanim, sposobnim i inženjerima sa potrebnim znanjem i referencama. Mnogo toga je potrebno promijeniti, kako bi se mladi ljudi zadržali u zemljama Zapadnog Balkana. Mladima nije potrebno mnogo. Ukoliko se mladim ljudima pruži prilika, oni će tu priliku iskoristiti. S obzirom da vladajuće elite nisu dovoljno uradile na zadržavanju mladih ljudi, a nema konkretnih prijedloga projekata koji bi mladim inženjerima dali nadu i mogućnost zapošljavanja u svojim zemljama. Ukoliko se ponudi pravo rješenje izlaska iz ekonomsko-finansijske krize i ponude konkretni modeli zapošljavanja mladih obrazovanih ljudi, (naročito inženjera) može se usporiti ili čak zaustaviti trenutni ubrzani trend odlaska mladih ljudi iz zemalja Zapadnog Balkana.[1] Vlastodršci u skoro svim zemljama Zapadnog Balkana nisu mnogo zabrinuti za odlazak mladih inženjera sa ovih prostora. Zašto je to tako? Na ovo pitanje odgovor je veoma jednostavan. Mladi ljudi, naročito obrazovani ljudi koji poznaju strane jezike i koriste IT tehnologiju, uglavnom nisu skloni da klimaju glavom i odobravaju sve ono što im predlože i nametnu vlastodršci. Ova kategorija ljudi misli svojom glavom. Ovi ljudi nisu interesantni postojećim vlastodršcima. Zašto su postojeći vlastodršci u zemljama Zapadnog Balkana hladnokrvni na odlazak mladih inženjera iz ovih zemalja? Radi toga što nisu njihovi glasači na izborima, pa zbog toga skoro ništa ne preduzimaju za njihovo zadržavanje na ovim prostorima.

Slika 6. Mladi inženjeri potrebni privredama zemalja Zapadnog Balkana sve više odlaze

Izvor: <https://budikenqur.com/zivot-u-australiji/posao-gradevinskog-inzenjera-u-australiji>
(preuzeto: 08.10.2019.)

6. Zaključak

Kao što je poznato svaka dosadašnja globalna ekonomsko-finansijska kriza je imala uticaj na odlazak inženjera različitih profila iz ekonomsko nerazvijenih i srednje razvijenih zemalja u ekonomsko razvijene zemlje. To se dogodilo prilikom prve globalne ekonomsko-finansijske krize koja se dogodila od 1929. godine i trajala do 1933. godine. Također i druga globalna ekonomsko finansijska kriza koja se pojavila 2007. godine odrazila se na odlazak inženjera iz ekonomski nerazvijenih i srednje razvijenih u ekonomski razvijene zemlje. Primjer možemo vidjeti u zemljama Zapadnog Balkana iz kojih je u posljednjih nekoliko godina otišlo na hiljade inženjera različitih profila, dok privrede ovih zemalja vape za inženjerskim kadrom. Veoma lahko bi se moglo dogoditi da dođe do zatvaranja mnogobrojnih preduzeća jer nisu u mogućnosti nastaviti svoj rad zbog nedostatka inženjerskog kadra. Neka preduzeća, naročito iz mašinske, građevinske elktrotehničke i drugih struka već osjete nedostatak stručnog inženjerskog kadra. Kako ovaj nedostatak prevazići? Teško je dati odgovor, s obzirom da ekonomski stručnjaci na osnovu dosadašnjih mnogobrojnih ekonomskih pokazatelja predviđaju pojavu nove globalne ekonomsko-finansijske krize krajem 2020. godine. Rješenje ovog problema nisu ponudile vlasti zemalja Zapadnog Balkana koje su zadužene između ostalog i za rješavanje ovakvih problema. Dosadašnja iskusta koja imamo u ovoj oblasti života nam govore da se vlasti ovih zemalja neće mnogo zalagati za zaustavljanje odlaska mladih ljudi a naročito stručnog kadra kao što su inženjeri. Ukoliko dočekamo nespremni novu globalnu ekonomsko-finansijsku krizu koja se nagovještava krajem 2020. godine, bez ponuđenih

rješenja za problem zaustavljanja masovnog odlaska mladih ljudi, smatramo da će posljedice na privrede ovih zemalja biti nesagledive. Time bi se mogla zatvoriti mnogobrojna preduzeća koja su nosioci privrednih aktivnosti u ovim zemljama. Da ne bi došlo do još masovnijeg odlaska mladih inženjera sa ovih prostora nastupanjem nove globalne ekonomsko-finansijske krize cjelokupna privreda ovih zemalja na čelu sa privatnim preduzećima i cjelokupnim realnim sektorom treba da što prije preduzme hitne mjere za ublažavanje i rješavanje ovog problema. Ukoliko se ništa hitno ne preduzme, iskustvo nas uči da ćemo se suočiti sa nesagledivo većim posljedicama nego nastupanjem i trajanjem prethodne ekonomsko-finansijske krize iz 2007. godine od koje se još nisu oporavile zemlje Zapadnog Balkana.

7. Literatura

- [1] Mehmedović. H., (2017.), „Poslovne prilike i mogućnosti (samo)zapošljavanja u poljoprivredi“, Ekonomski fakultet, Internacionalni univerzitet Travnik.
- [2] Mehmedović. H., Gravorac.S., Šijan, G., (2018.), „Finansijska tržišta, instrumenti i institucije“, Ekonomski fakultet, Internacionalni univerzitet Travnik.
- [3] Mehmedović. H., (2019.), „Osnove monetarnih i međunarodnih finansija“, Ekonomski fakultet, Internacionalni univerzitet Travnik.
- [4] Stakić. B., (2012.), „Međunarodne finansijske institucije“, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- [5] <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/balkan-stize-ekonomski-standard-eu-za-60-godina>
- [6] <https://hr.wikipedia.org/wiki/In%C5%BEenjeerstvo>
- [7] <https://www.pcnen.com/portal/2017/10/05/visestruka-kriza/>
- [8] <https://hip.ba/2019/06/22/tko-razumije-razumijeti-ce-ekonomska-kriza-je-strogo-kontrolirani-proces-koji-uvijek-završava-ratom>
- [9] <https://www.zagrebonline.hr/it-tehnologije-%E2%80%93-poslovi-buducnosti-za-vasu-djecu/>
- [10] <https://www.vecernji.ba/vijesti/veliki-broj-srednjoskolaca-zeli-biti-cnc-operater-1268880>
- [11] <http://www.dan.ba/27/08/2018/oglas-za-posao-operater-na-cnc-masini/>
- [12] <https://budikengur.com/zivot-u-australiji/posao-gradevinskog-inzenjera-u-australiji>